

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»**

ПАНАСЮК Олеся Юріївна

УДК 330:316.334.55

**ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ
РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економіки підприємства і виробничого менеджменту Вінницького національного технічного університету.

Науковий керівник кандидат економічних наук, професор
Небава Микола Іванович,
Вінницький національний технічний університет,
декан факультету менеджменту, професор кафедри
економіки підприємства і виробничого менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Лісовий Андрій Васильович,
Університет державної фіскальної служби України,
завідувач кафедри аудиту та економічного аналізу

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Булавка Олексій Гаврилович,
Національний науковий центр «Інститут аграрної
економіки» НААН України, завідувач відділу соціально-
економічного розвитку сільських територій.

Захист відбудеться «22» вересня 2016 року о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.130.04 Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Лагерна, 30-32, ауд. 245.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Лагерна, 30-32.

Автореферат розісланий « 15 » серпня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук



О.О. Лелюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічний розвиток сільських територій є одним із пріоритетних напрямів державної політики України, яка повинна передбачати формування ефективної системи розвитку територій: мобілізацію трудових, фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів, посилення соціального захисту населення, відновлення соціальної інфраструктури, розвиток підприємництва, збереження екологічної стабільності. Особливої уваги потребує розвиток системи місцевого самоврядування в сільських територіальних громадах, врегулювання міжбюджетних відносин, більш чіткий розподіл повноважень і ресурсів між владними структурами різних рівнів.

Значний внесок у дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій зробили такі вчені: О.Г. Булавка, Т.В. Гоголь, В.І. Грушко, М.Ф. Кропивко, О.О. Лелюк, А.В. Лісовий, В.В. Мамонова, А.С. Музиченко, Б.М. Одягайло, О.І. Павлов, О.І. Пилипенко, В.С. Півторак, І.В. Прокопа, І.І. Румик, В.М. Русан, А.В. Руснак, П.Т. Саблук, В.І. Терехов, В.К. Терещенко, В.М. Трегобчук, І.Л. Федун, О.І. Шапоренко, В.В. Юрчишин та багато інших. У працях цих дослідників досить ґрунтовно висвітлені основні проблеми розвитку сільських територій, проте недостатньо приділено увагу питанням формування механізму соціально-економічного розвитку сільських територій та не повною мірою досліджено ступінь впливу процесу децентралізації на соціальний розвиток села. Також, недостатньо дослідженими залишаються питання планування сталого розвитку сільських територій, використання можливостей застосування програмно-цільового підходу.

Разом з тим, на нашу думку, особливої уваги потребує питання запровадження практичних аспектів самоорганізації сільських громад, а також підвищення інвестиційної привабливості сільських територій.

Наукова та практична важливість вирішення цих питань обумовлює актуальність обраної теми, її мету, завдання та напрями дослідження.

Наукове завдання дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій, діагностиці економічного потенціалу аграрного сектору Вінницької області, удосконаленні існуючих та розробці інноваційних підходів до управління соціально-економічним розвитком сільських територій в контексті національної економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Вінницького національного аграрного університету за темою: «Формування та розвиток зовнішньоекономічної діяльності АПК в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0113U005711) здобувачем проведено дослідження щодо теоретичних засад формування та розвитку зовнішньоекономічної діяльності АПК, системи моніторингу та розробки рекомендацій діяльності агропромислового комплексу України в умовах членства України в СОТ і на шляху приєднання до ЄС.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо визначення особливостей ефективного управління соціально-економічним

розвитком сільських територій, спрямованого на розвиток сільських населених пунктів та підвищення рівня життя населення.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- узагальнити теоретичні положення щодо сутності соціально-економічного розвитку сільських територій;
- провести аналіз нормативно-правової бази та міжнародного досвіду управління соціально-економічним розвитком сільських територій;
- визначити методичні підходи до оцінки ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій;
- проаналізувати економічний потенціал аграрного сектору сільських територій;
- з'ясувати особливості та удосконалити існуючі механізми управління сільськими територіями в контексті національної економіки;
- виконати стратегічне планування соціально-економічного розвитку сільських територій;
- розробити інноваційні підходи до управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Об'єктом дослідження є процес визначення особливостей соціально-економічного розвитку сільських територій.

Предметом дослідження є теоретико-методичні положення та практичні засади особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених задач використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний (при визначенні мети, завдань, формулюванні висновків, дослідженні вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, нормативно-правових актів, формуванні системи соціально-економічного розвитку сільських територій); порівняльного аналізу (при здійсненні аналізу багаторічних даних соціально-економічних процесів, тенденцій, явищ); статистичних групувань (при групуванні сільських територій за кількістю та щільністю наявного населення); експертний (при опитуванні голів сільських, селищних рад).

Інформаційну базу дослідження склали теоретичні та методичні розробки вітчизняних та зарубіжних учених, законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні матеріали Головного управління статистики у Вінницькій області, районних, сільських та селищних рад, звітність сільськогосподарських підприємств, результати соціологічних опитувань сільських та селищних голів, матеріали власних досліджень і спостережень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному та методичному обґрунтуванні особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Суть наукових положень, які отримані особисто автором і виносяться на захист, полягає в наступному:

вперше:

- запропоновано інноваційний підхід до управління соціально-економічним розвитком сільських територій на основі: самоорганізованої управлінської моделі та інноваційної спрямованості на самодостатність громад шляхом формування

інвестиційної системи, залучення позабюджетних джерел фінансування та розвитку аграрного кластера;

удосконалено:

- існуючі механізми управління сільськими територіями в контексті національної економіки шляхом побудови інформаційної мережі для органів місцевого самоврядування, підготовки і перепідготовки муніципальних консультантів (через дорадчі служби), залучення місцевого населення і представників бізнесу в процеси прийняття рішень та стимулювання діалогу і налагоджування партнерських відносин у досягненні спільної мети;

- складові стратегічного планування соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом розробки стратегії розвитку села Агрономічне Вінницького району та створення генерального плану села, з метою отримання основного виду документації з планування території населеного пункту, призначеного для обґрунтування довгострокової політики органу місцевого самоврядування в питаннях використання і забудови територій;

- організаційну структуру формування аграрного кластера (на прикладі Вінницької області) як важливої складової соціально-економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіону, ефект якої полягає у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, створенні додаткових робочих місць, залученні інвестицій, підвищенні рівня освіти та кваліфікації працівників;

набули подальшого розвитку:

- економічний зміст та сутність поняття «сільські територіальні утворення», під яким слід розуміти елемент національної економіки з належним йому економічними ресурсами, формами організацій виробництва та створеним продуктом, в структурі якого переважає продукція сільського господарства, що формується на засадах самоуправління;

- напрями відтворення кооперативного руху на селі, що на відміну від існуючих, передбачають комплексну реалізацію таких заходів: вдосконалення правового забезпечення діяльності малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; розвиток фінансово-кредитної підтримки малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; якісне поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; вдосконалення механізмів використання державного, муніципального й іншого майна для розвитку малих форм господарювання на селі; сприяння розвитку системи навчання та підготовки кадрів для малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для удосконалення механізмів управління соціально-економічного розвитку сільських територій. Основні результати проведеного дисертаційного дослідження прийняті до впровадження Департаментом регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 2763/1-1 від 15.10.2015 р.), Вінницькою обласною асоціацією органів місцевого самоврядування (довідка № 145 від 12.10.2015 р.), Агрономічною сільською радою Вінницького району Вінницької області (довідка № 376 від 15.12.2015 р.), Ільківською сільською радою Вінницького району Вінницької області

(довідка № 177 від 29.10.2015 р.), СГБФОК «Промінь», с.Майдан (довідка № 15 від 20.04.2016 р.) та СГБФОК «Пролісок», с.Ільківка Вінницького району (довідка № 5 від 20.04.2016 р.).

Теоретичні розробки дисертаційної роботи використовуються в навчально-методичному процесі Вінницького національного технічного університету (акт від 25.03.2016р.), Національного університету біоресурсів і природокористування України (акт від 10.11.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, яка містить отримані автором особисто результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання щодо удосконалення управління соціально-економічного розвитку сільських територій. Наукові розробки, висновки й пропозиції, що містяться в роботі, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких: V Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (м. Вінниця, 2015 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (м.Одеса, 2015 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС» (м. Хмельницький, 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку» (м.Чернівці, 2015 р.) ; XLIV регіональна науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету з участю працівників науково-дослідних організацій та інженерно-технічних працівників підприємств м. Вінниці та області (м.Вінниця, 2015); XLV Науково-технічна конференція факультету менеджменту (м.Вінниця, ВНТУ, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 15 наукових працях, загальним обсягом 3,04 д.а., з них: 2 навчальних посібники (автору належить 1,09 друк. арк.), 7 статей – у фахових наукових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах даних (особисто автору належить 1,45 друк. арк.), 6 публікацій – за матеріалами конференцій (0,5 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 230 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 190 сторінках, що містить 19 таблиць, 37 рисунків, формули та графіки. Робота має 5 додатків. Список використаних джерел налічує 190 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено предмет та об'єкт дослідження, сформульовано його головну мету і завдання, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, зазначено особистий внесок автора та дані щодо апробації результатів дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методичні засади визначення особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій» розкрито

сутність понятійного змісту сільських територій як економічної категорії та методичні підходи до оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій.

Проведений аналіз існуючих трактувань дозволив визначити сутність поняття «сільські території» як природної, соціально-економічної та виробничо-господарської системи, з притаманними їй функціями (економічна, соціальна, демографічна, виробнича, організаційно-управлінська, природно-відтворювальна, рекреаційно-туристична, культурна), ресурсами (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові), в межах якої здійснюється виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції.

Розглянувши різні твердження та взявши до уваги ряд змін в нормативно-правових документах, активні дії щодо об'єднання територіальних громад, децентралізації влади, нові повноваження органів місцевого самоврядування та з метою формування спроможних територіальних громад вважаємо за необхідне ввести нове поняття «сільські територіальні утворення», під яким слід розуміти елемент національної економіки з належним йому економічними ресурсами, формами організацій виробництва та створеним продуктом, в структурі якого переважає продукція сільського господарства, що формується на засадах самоуправління та відносної економічної автономії.

Причинами введення нового поняття є часткова невідповідність терміну «сільська територія» існуючій ситуації, враховуючи реформу місцевого самоврядування, адміністративну реформу, процес децентралізації, ряд змін до Бюджетного та Податкового кодексів в частині сільських територій.

Так, визначено схему методології функціонування соціально-економічного розвитку сільських територій (рис. 1).

Визначено методичні підходи до оцінки ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій. Методика обчислення головних показників соціально-економічного розвитку сільських територій, яка враховує економічний та соціальний аспекти, що діалектичним чином тісно пов'язані, зумовлює їх взаємовплив.

У роботі з'ясовано, що механізм фінансового забезпечення місцевого бюджету є одним із найважливіших факторів успішного функціонування сільської громади. Саме від обґрунтованості обраних джерел, способів формування та напрямів використання дохідної частини місцевого бюджету, залежить фінансова самостійність окремої території, її ресурсний потенціал, а також перспективи економічного, соціального, політичного, а також культурного розвитку в цілому.

Достатня фінансова стійкість будь-якої території, залежить від ефективності механізму фінансового забезпечення відповідного бюджету, формування якого повинно здійснюватися комплексно, із врахуванням всіх економічних та фінансових аспектів розвитку.

Встановлено, що соціально-економічний розвиток потребує об'єктивного вивчення і вдосконалення методичних підходів до формулювання комплексної проблеми дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій. Визначено, що розвиток сільської території має розглядатися системно та комплексно.

Аналіз міжнародного досвіду розвитку сільських територій дозволив визначити, що на цей час країни ЄС встановлюють свої власні пріоритети для розвитку сільських територій. Також кожна країна розробляє свої національні стратегії розвитку сільських районів.



Рис. 1 Структурна схема методології дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій

Джерело: складено автором самостійно.

На сьогодні політика розвитку сільських районів спрямована не лише на допомогу фермерам, але й іншим людям, які задіяні у сільській економіці, таким як власники лісів, сільськогосподарські працівники, малий бізнес, місцеві громадські організації і т.д.

У другому розділі «Оцінка соціально-економічного розвитку сільських територій (на прикладі Вінницької області)» здійснено аналіз стану соціально-демографічного розвитку сільських громад Вінницької області, проведена діагностика економічного потенціалу та визначено вплив системоутворюючих факторів на розвиток сільських територій.

Проведений аналіз свідчить, що рівень соціально-економічного розвитку сільських територій у цілому не відповідає вимогам сьогодення і значно відстає від забезпечення міського населення.

Розвиток сільських територій значно сьогодні залежить від раціонального використання земельних ресурсів. В сільських (селищних) радах – це основа місцевого бюджету та формування соціально-економічного розвитку територіальних громад. Тому, в нових умовах для розвитку сільських територій важливе місце посідає механізм регулювання використанням земельних ресурсів. Саме при плануванні розвитку сільського господарства необхідно стимулювати цілеспрямоване відтворення земельних ресурсів.

Сучасні сільськогосподарські підприємства збільшують свої земельні володіння за рахунок оренди земельних паїв. На жаль, сьогодні велику частину земельного фонду передано в оренду міжнародним холдингам, великим землевласникам, а невеликі фермерські господарства не мають можливості розширити свій фонд. При цьому слід відмітити, що у Вінницькій області всього налічується 2649,3 тис. га земель, 2014,5 тис. га (76,03%) з яких є сільськогосподарськими угіддями. Також визначено, що в області найчисельнішими є фермерські господарства – 1648 одиниць, господарські товариства – 398, приватні підприємства - 191, виробничі кооперативи - 34, державні підприємства – 8 одиниць.

Хоча, при цьому господарства населення відіграють у виробництві сільськогосподарської продукції майже 50 % від загальної кількості (рис 2).

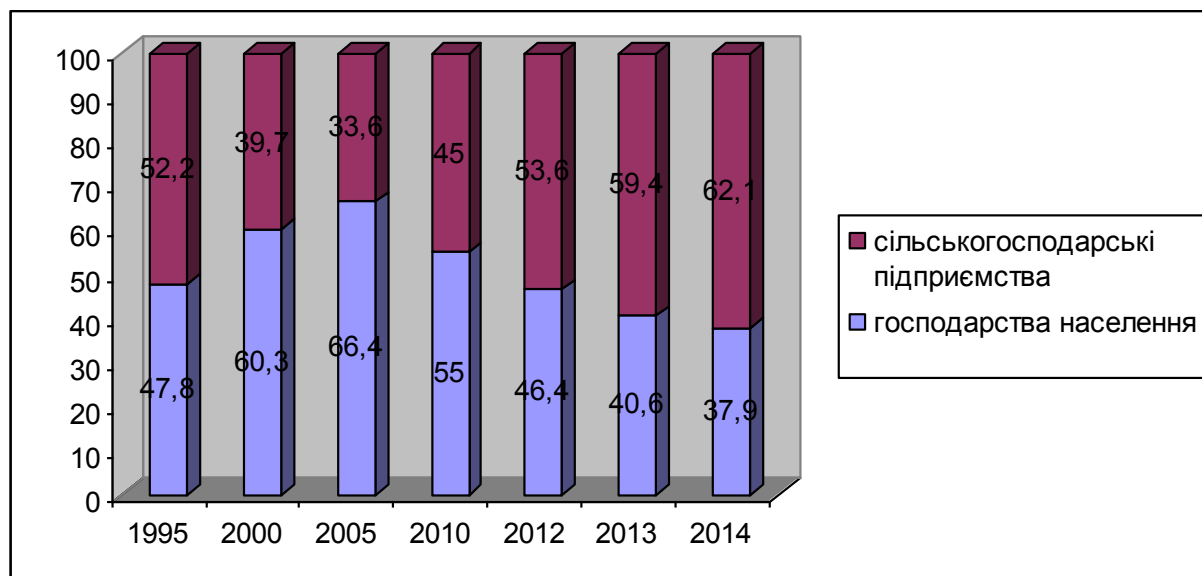


Рис. 2 Виробництво валової сільськогосподарської продукції за категоріями господарств у Вінницькій області, 2014 рік (у відсотках)

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Проте, здебільшого рівень рентабельності продукції сільського господарства в аграрних підприємствах є досить низьким. Здебільшого це зумовлено відсутністю фінансових ресурсів для покращення умов роботи або в більшості випадків, неефективним управлінням (рис. 3).

Визначено, що економіка Вінницької області все більше характеризується ресурсо- та енергоємністю виробництва, відсталістю агропромислового сектору, низьким рівнем інноваційного виробництва, відставанням розвитку інфраструктури, відірваністю фінансового сектору від реальної економіки, неефективним функціонуванням секторів, що забезпечують соціальний розвиток. Тому важливим перспективним напрямом стійкого економічного зростання є активізація інвестиційної діяльності. Адже інвестиції є важливим фактором економічного розвитку територій.

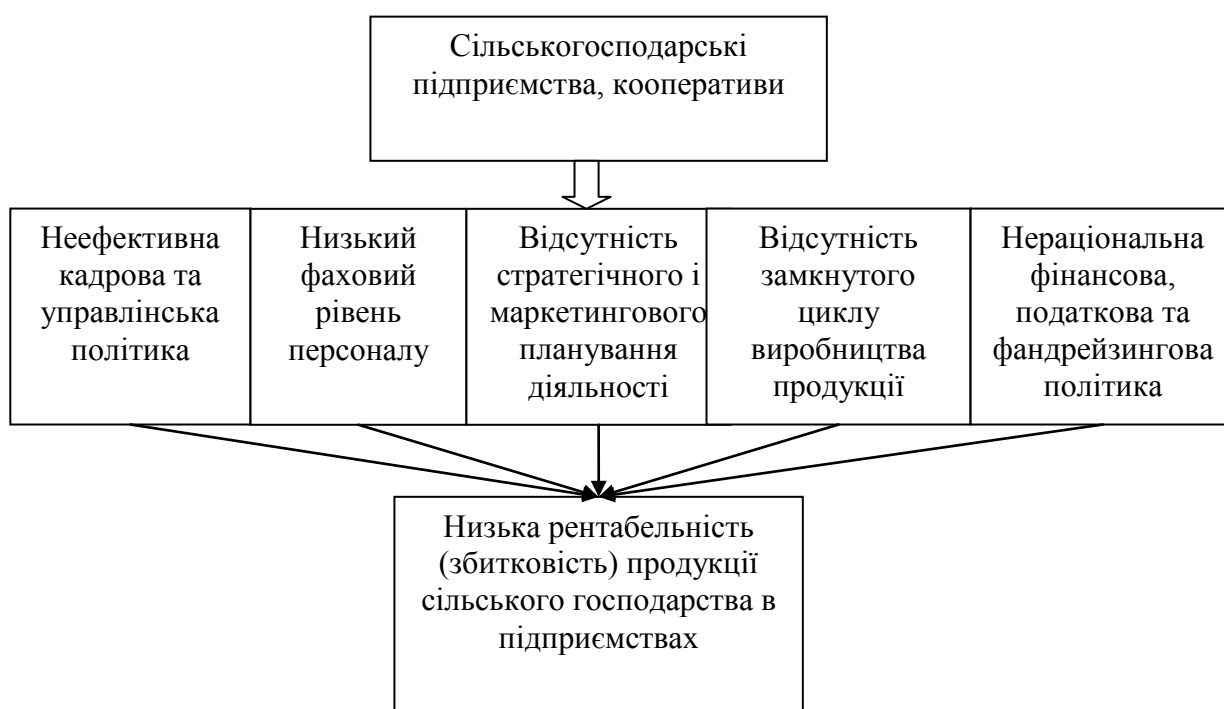


Рис. 3. Проблеми діяльності та розвитку сільськогосподарського підприємництва

Джерело: складено автором самостійно.

За результатами дослідження нами була опрацьована модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. Особливістю даного методичного підходу є те, що індикатори сталого розвитку розбиті на основні групи: індикатори соціальних аспектів; індикатори економічних аспектів; індикатори екологічних аспектів; індикатори інституційних аспектів.

Апробація запропонованого методичного підходу була здійснена при оцінці соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області, в результаті чого за рівнем соціально-економічного розвитку всі сільські території Вінницької області поділені на 3 кластери та запропоновані основні точки зростання

економіки для кожного із отриманих кластерів. Так, до кластеру 1 потрапили території, що спеціалізуються переважно на сільськогосподарському виробництві і мають досить низький рівень соціально-економічного розвитку за рахунок недостатньої кількості переробних підприємств і є сировинною базою всієї території. Райони, які потрапили до кластеру 2 також займаються переважно сільськогосподарською діяльністю, але мають більш розвинену інфраструктуру, тому на цих територіях переважає третинний (змішаний) сектор економіки.

Для 3-го кластеру крім промислового виробництва харчових продуктів характерна наявність виробництва у незначних масштабах особистих селянських господарств (ОСГ), що спеціалізуються в основному на виробництві м'ясо-молочної продукції. Для цього кластеру характерна наявність вторинного сектору економіки (переробна промисловість, будівництво, енергетика), де найбільш вагоме місце в них займає переробна (харчова) промисловість, представлена в основному виробництвами харчових продуктів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть полягати в поглибленні обґрунтування основних засад управління кожним із сформованих кластерів з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку сільських територій.

У третьому розділі «Удосконалення системи управління соціально-економічним розвитком сільських територій» удосконалено існуючі механізми управління сільськими територіями, проведено стратегічне планування та розроблено інноваційні підходи до управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Визначено, що на місцевому рівні необхідним є формування нової незалежної управлінської моделі в сільських територіях. Управлінські інновації у контексті досліджуваної тематики – це нові підходи до управління розвитком сільських територій. В роботі доведено, що принцип децентралізації не може бути впроваджений примусово або за рекомендаціями вищих органів влади в тих громадах, які ними визначені.

Ініціативи повинні йти від сільських жителів, від місцевих органів влади. Автором з'ясовано, що реалізація процесу об'єднання громад є нераціональною без попереднього процесу підготовки місцевої інфраструктури (транспортної логістики, закладів освіти, медицини, соціального захисту населення), додаткового навчання працівників та інформаційної політики серед громадян.

Нова ідеологія розвитку місцевого самоврядування сільських територіальних громад повинна ґрунтуватись на таких позиціях, як планування соціально-економічних процесів на даній території, зміцнення фінансових і політичних основ місцевого самоврядування, формування іміджу території.

Обґрунтовано, що місцеві партнерства, створені за територіальним принципом, відіграють винятково важливу роль у забезпеченні стійкого розвитку села та є ключовими системоутворюючими факторами політики сільського розвитку.

Запропонована партнерська модель, що сприятиме зміцненню місцевого потенціалу і встановленню партнерських взаємовідносин між владою, приватним сектором, міжнародними організаціями (рис. 4).

Планування соціально-економічного розвитку передбачає, на нашу думку, кілька важливих етапів: розробка чіткого статуту громади, затвердження та виконання стратегії розвитку громади, розробка та затвердження генерального плану, щорічне якісне розроблення та виконання програми соціально-економічного розвитку, активізація процесу по самоорганізації громадян.

З'ясовано, що стратегічне планування, кінцевим продуктом якого є стратегічний план розвитку територіальної громади села, являє собою дієвий інструмент, який спрямований на вирішення питань місцевого значення. Так і генеральний план, важливий для громади. Його наявність сприятиме формуванню самодостатньої суспільно-територіальної системи; раціональному та ефективному використанню території села; створенню містобудівних умов для розвитку підприємництва всіх форм власності; забезпеченню норм санітарного і екологічного благополуччя населення.

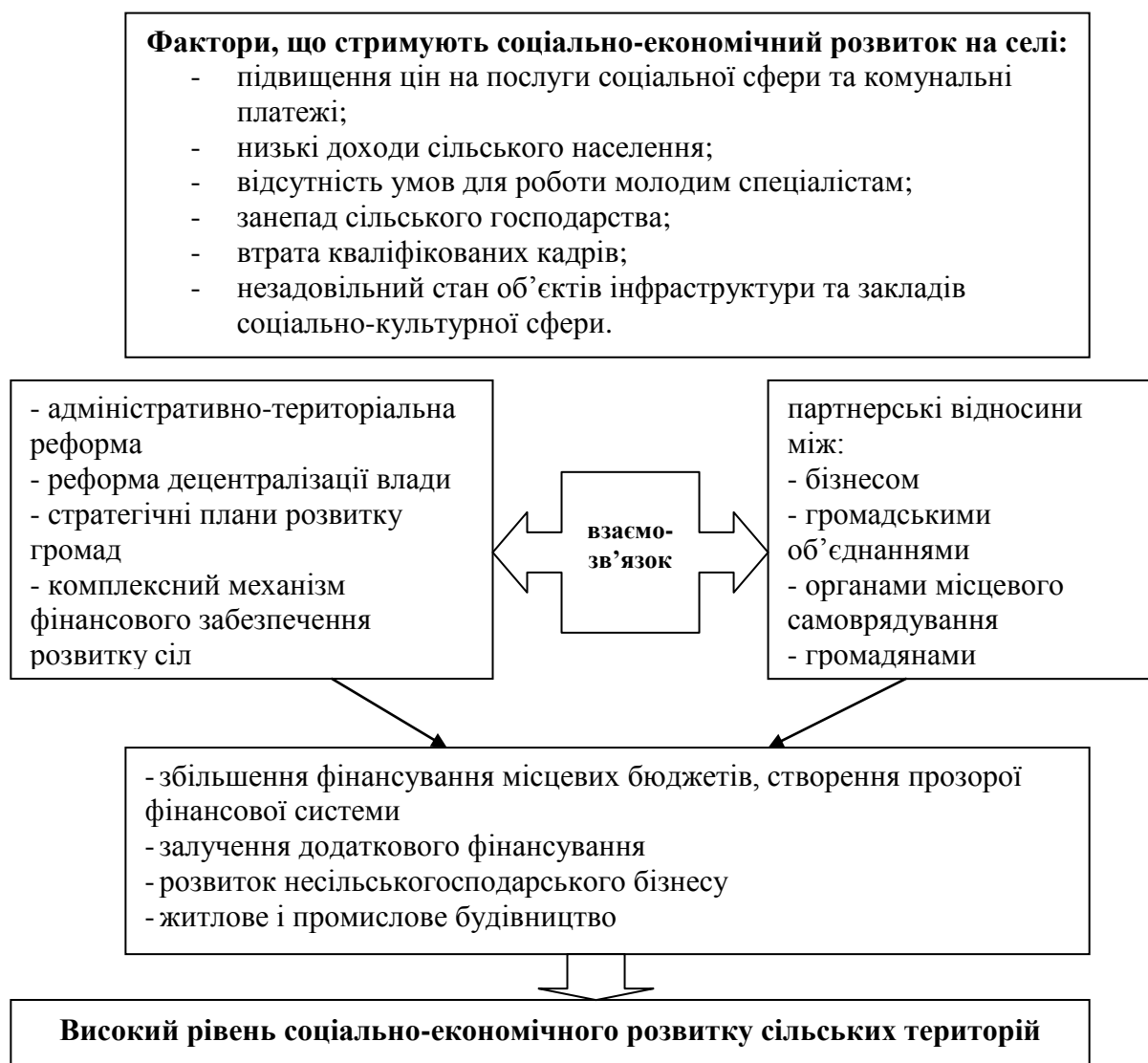


Рис. 4. Партнерська модель управління соціально-економічним розвитком сільських територій

Джерело: складено автором самостійно.

Визначено, що методом регулювання процесу розвитку на селі є також розробка і реалізація цільових програм.

Для програм, спрямованих на отримання економічного ефекту, найважливішими показниками пріоритетності під час відбору є їх інноваційна спрямованість, наукоємність, відповідність досягнень науково-технічного прогресу, висока кваліфікація працівників, якість менеджменту адмінресурсу, тобто тих аспектів, які сприяють підвищенню конкурентного рівня програмної продукції (результатів).

Визначено, що одним із шляхів розбудови соціальної інфраструктури села є створення фонду розвитку села на базі сільської ради. Метою фонду є акумуляція коштів юридичних та фізичних осіб, державного та місцевого бюджетів для наступного їх перерозподілу на різні види соціальних витрат (фінансування соціальної інфраструктури, благоустрій населених пунктів, вулиць).

Пропонується створити модель обслуговуючих центрів на основі комунальної власності, як неприбуткових організацій, які сприятимуть економічному розвитку громад (рис. 5).



Рис. 5. Мультиплікація соціально-економічного ефекту від створення та функціонування обслуговуючих центрів у сільських громадах

Джерело: складено автором самостійно.

Загалом в межах роботи визначено, що в основу розвитку сільських територій покладено розвиток аграрної сфери, завдяки створенню міцного та ефективного аграрного кластеру, що характеризується наявністю тісної взаємозалежності ресурсних, фінансових, технологічних, інформаційних, інноваційних, інвестиційних зв'язків між виробниками продукції, посередницькими структурами, переробними підприємствами та збутовими організаціями.

Одним із визначальних економічних мотивів розвитку сільських територій є створення сільськогосподарських кооперативів для дрібних виробників сільськогосподарської продукції (особистих селянських та фермерських господарств), усунення монополізму посередницьких комерційних структур у ланцюгу «виробництво-збут продукції».

Протягом 2008-2016 років ініційовано розробку і впровадження комплексної системи розвитку сільських громад. Було проведено цілеспрямовану роботу щодо стабілізації соціально-економічної ситуації у 8 селах Вінницького району (Вороновиця, Агрономічне, Стрижавка, Некрасове, Вінницькі Хутори, Майдан, Ксаверівка, Писарівка), завдяки чому було вирішено проблемні питання сільських громад.

Процес інноваційних змін було розпочато з впровадження так званого багатофункціонального кластеру за фінансової підтримки міжнародної організації та власних ресурсів. Залучення додаткових коштів дало змогу закупити матеріально-технічні засоби, тварин для початку роботи.

Перед залученням інвестиційних коштів в сільську громаду та створенням об'єктів малого бізнесу було проаналізовано і спрогнозовано попит на послуги, системи збуту продукції та рентабельність діяльності. Визначено, що доцільним в с.Льківка є створення виробничо-обслуговуючого кооперативу, а в с.Майдан було запроваджено обслуговуючий кооператив, що надаватиме сільськогосподарські послуги населенню.

Зазначимо, що ефективний економічний розвиток громади є можливим за умови запровадження унікальних видів діяльності, таких як виробництво меду з лікарських рослин, вирощення племінної худоби, переробка вторинної сировини. Цей вид підприємництва був інноваційним та не мав конкуренції в регіоні, що забезпечило суттєві переваги.

Важливим є те, що розробка інноваційних та креативних ідей розвитку сільських територій дала змогу залучити грантові кошти на будівельні і ремонтні роботи, купівлю матеріально-технічного обладнання. Велику увагу приділено навчально-інформаційним заходам, зокрема юридичній, бухгалтерській сферам, дорадництву та маркетингу.

Результатами роботи від запропонованих комплексних заходів у 8 обраних для дослідження селах Вінницького району стали додатковий заробіток сільських жителів, підвищення рівня зайнятості на 35%, залучення 17 кваліфікованих працівників, відновлення роботи сільськогосподарського підприємства, збільшення на 12 % надходжень до місцевого бюджету (табл. 1). Така діяльність стала показовим прикладом ефективності об'єднання, саморганізації та відновлення села.

Таблиця 1

Соціально-економічний ефект практичного впровадження комплексних заходів розвитку сільських громад Вінницького району

Сфера діяльності	Практичні результати	Соціальний та економічний ефект
Сільське господарство	Створено 2 сільськогосподарських кооперативи, для яких розроблено комплексну програму розвитку, статuti, створено групу радників, що забезпечило впровадження нових видів діяльності, сформовано систему збуту.	Працевлаштовано 30 сільських мешканців, збільшено відрахування до місцевих бюджетів на 12 %, зареєстровано торгіву марку, збільшено доходи членів кооперативів на 15 %.
Житлово-комунальне господарство	Встановлено вуличне освітлення, розпочато роботи з проведення водопостачання, облаштовано місця для зберігання твердих побутових відходів.	Близько 5000 чол. забезпечено наданням якісних побутових послуг.
Охорона здоров'я	Відремонтовано 2 ФАПи в селах.	Близько 2000 чол. забезпечено наданням якісних медичних послуг.
Культура	Відновлено роботу 5 концертних колективів з числа сільських жителів, активізовано роботу гуртків художньої самодіяльності при сільських школах.	Близько 1400 дітей залучено до навчання в творчих гуртках.
Освіта	Забезпечено повноцінний підвіз дітей до сільських шкіл та дитячих садків.	Збільшено показники охоплення дітей дошкільною освітою до 95%.
Туристично-рекреаційна сфера	Створено 2 агросадиби як об'єкт туристичного комплексу, проведено 15 навчальних семінарів для власників садіб з основ обслуговування туристів.	Близько 560 осіб отримали додаткові знання та навички з розвитку малого бізнесу на селі
Охорона навколишнього середовища	Створено та зареєстровано гідрологічний заказник (20 га водного плесо), проведено очистку прибережних смуг та зон відпочинку громадян, ліквідовано стихійні сміттєзвалища, створено волонтерську групу з посилення природоохоронного контролю.	Працевлаштовано 3 особи, збільшено дохід місцевого бюджету на 7 %.
Розвиток місцевого самоврядування	Проведено більше 30 навчально-інформаційних семінарів та робочих зустрічей, створено методичні посібники та буклети для голів сільських рад, розроблено 10 стратегій розвитку та планів соціально-економічної роботи.	Розроблено 23 інвестиційних проекти для розвитку сільських громад.

Джерело: складено автором самостійно.

Отже, станом на 2016 рік завдяки пропозиціям автора було досягнуто таких результатів:

-сформовано нову управлінську модель в сільських громадах Вінницького району;

-залучено близько 9 500 000 грн. на грантовій основі для розвитку соціально-економічної сфери сільських громад;
-налагоджено партнерські зв'язки з 5 міжнародними організаціями та фондами, що сприяли підвищенню кваліфікації органів місцевої влади.

Так, було вжито заходів щодо покращення рейтингових показників соціально-економічного розвитку сіл і в результаті планові показники за останні 4 роки виконано в середньому на 117 %, а саме збільшено обсяги податкових надходжень до місцевих бюджетів, створено нові робочі місця.

З'ясовано, що всі сільські громади є унікальними та не можуть працювати в єдиному напрямку. Для цього автором запропоновано започаткування низки пілотних проектів, спрямованих на розробку та реалізацію програм багатofункціонального розвитку сільських територій на основі активізації несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості. Визначено, що перспективними напрямками розвитку кластерів в аграрній сфері є: сільський зелений туризм, органічне вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції, інноваційна діяльність.

Запропоновано, з метою активізації підприємницької діяльності на місцях розвивати систему регіональних дорадчих служб; сприяти формуванню відкритих інформаційних баз для задоволення потреб сільського населення і організацій; забезпечити доступність інформації (створення інформаційних центрів) про ціни на ресурси і вироблену продукцію, існуючий попит і пропозицію на них, ринки збуту, нові технології виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Результати проведених досліджень дають підстави зробити такі висновки:

1. Узагальнено теоретичні положення щодо сутності соціально-економічного розвитку сільських територій, та визначено, що незважаючи на те, що поняття «сільські території» використовується в новітній науковій літературі, у його визначені поки що відсутній єдиний підхід. Склалася невідповідність між управлінською практикою та ступенем науково-прикладної вивченості понятійного апарату. Визначення сільських територій як складної системи, яка не ідентифікується виключно з сільським господарством як галуззю виробництва чи селом як типом поселення, свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їх сутності галузевим підходом. Проведений аналіз наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що на думку більшості вчених сільські території поділяють на два основних функціональних типи: багатofункціональні (агропромислового профілю); монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу; села виробничих підрозділів і центри великих спеціалізованих господарств.

2. Визначено методичні підходи до оцінки ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій, що дає можливість визначити альтернативи використання методики оцінки організаційно-управлінської

структури, економічного добробуту, розвитку соціальної сфери в суспільстві й раціонального використання природоресурсного потенціалу та їх здатності адаптуватись до нових ринкових умов, політико-правових змін, основ децентралізації та міжнародних нововведень.

3. Проаналізовано економічний потенціал та рівень соціально-демографічного розвитку сільських територій на сучасному етапі. Визначено, що основними стримуючими факторами економічного розвитку сільських територій є соціально-політична атмосфера в країні, ресурсні та екологічні обмеження, надмірний регуляторний тиск з боку органів державної влади. Аналіз сучасного стану сільських територій засвідчив, що внаслідок нераціонального використання земельних ресурсів Вінницької області, неефективної системи збуту продукції, недостатньої кількості обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, скорочення рівня зайнятості сільського населення, низького рівня заробітної плати, незадовільного матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, низької інвестиційної привабливості сільських районів – економічний потенціал використовується не в повній мірі. Тому з метою забезпечення ефективності функціонування аграрного сектору запропоновано організаційні підходи до створення обслуговуючих центрів як системи обслуговування галузей сільського господарства на селі.

4. Розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування, впровадження процесу децентралізації та об'єднання громад, визначено рівень впливу держави та громадськості на розвиток сільських територіальних громад. Запропоновано впровадження ефективних механізмів залучення громадськості до прийняття органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема в питаннях прийняття стратегії розвитку громади, ухвалення статутів територіальних громад, схем планування територій (генпланів міст, сіл, селищ) тощо. Також важливим є удосконалення процедури створення органів самоорганізації населення (ОСН), визначення чіткого порядку наділення їх частиною власної компетенції органів місцевого самоврядування, ресурсного забезпечення та контролю за їх діяльністю.

Автором підкреслено, що важливою формою координації діяльності підприємств, організацій, органів місцевого самоврядування і державного управління, окремих громадян щодо розвитку соціальної сфери села мають стати різноманітні регіональні програми. При цьому основне місце має належати провідній коригувальній комплексній програмі дій держави через регіональні органи управління. Напрямами діяльності цих програм мають бути: ідентифікація та класифікація різних фермерських господарств; створення банку земель для потреб розвитку сільської місцевості (стимулювання землеобміну з можливим викупом за державні кошти та подальшою реалізацією), розвиток альтернативної зайнятості на селі; удосконалення фінансової системи та схем кредитування суб'єктів підприємництва.

5. Процеси саморегулювання соціально-економічних систем, у тому числі й сільських територій, конкретизуються на рівні механізмів місцевого самоврядування. Відповідно до системного підходу, самоорганізацію варто розуміти як процес встановлення в економічній системі порядку, що відбувається винятково

за рахунок кооперативної дії і зв'язків її компонентів. При цьому самоорганізація являє собою встановлення організованості, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності упорядкованих впливів з боку середовища. Відповідно, для впровадження процесу саморегулювання запропоновано організаційну структуру аграрного кластера сільських територій Вінницької області, який позитивно впливатиме на розвиток сільської місцевості та сприятиме підвищенню його інвестиційної привабливості.

Так, практичними кроками впровадження процесу саморегулювання сільських територій є розробка і реалізація концепції інноваційного розвитку аграрного сектора на основі кластерного підходу, а також раціонального поєднання економічного та соціально-екологічного ефектів.

При цьому для забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку необхідним є відтворення кооперативного руху шляхом реалізації таких заходів: вдосконалення правового забезпечення діяльності малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; розвитку фінансово-кредитної підтримки малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; якісного поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; вдосконалення механізмів використання державного, муніципального й іншого майна для розвитку малих форм господарювання на селі; сприяння розвитку системи виявлення та підготовки кадрів для малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів.

6. У процесі дослідження запропоновано механізми управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Його важливим інструментом нині вбачається керування відповідними ресурсами (ліс, надра, земля та ін.), які знаходяться у компетенції сільських рад. Ресурси можуть бути умовою відносної самодостатності сільських територій (за їх ефективного й раціонального використання).

Для удосконалення системи управління сільськими територіями необхідним є розроблення стратегії розвитку сільських рад та здійснення оперативного управління, за рахунок чого з'являється можливість поєднання інтересів суб'єктів управління різної підпорядкованості. Процес ефективного управління доцільно формувати на основі вдосконалення міжбюджетних стосунків, здійснення моніторингу соціально-економічного розвитку сільських територій, розробки і реалізації генеральних планів розвитку сільських територій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та наукові видання:

1. Петрук В.Г., Бондарчук О.В., Трач І.А., Панасюк О.Ю. та ін. Екогеографія та екотуризм: навчальний посібник [Петрук В.Г., Бондарчук О.В., Трач І.А., Панасюк О.Ю.]. – Вінниця: видавець ФОП Корзун, 2016. – 170 с. (Особистий внесок автора: С. 98-102).

2. Сільський зелений туризм для підвищення кваліфікації працівників сфери сільського зеленого туризму / Навч. посіб. / Т.П. Кальна-Дубінюк, О.А. Локутова, І. П. Кудінова, Л.Х. Рибак, В.В. Самсонова, Л.М. Сокол, М.В. Бесчастна,

О.Ю.Панасюк, В.П.Васильєв, Ю.В. Зінько, М.Й.Рутинський, В.В.Трилєс, П.А. Горішевський, П.А., О.О.Волошинський . – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 639 с. (Особистий внесок автора: С.7-27).

Статті у наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

3. Царук О. Ю. Методика оцінки і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону / О. Ю. Царук // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2011. – №4. – С.125-129

4. Царук О.Ю. Теоретико-методологічні аспекти регіонального соціально-економічного розвитку / О. Ю. Царук // Економічний форум. – 2011. – №3. – С.161-165

5. Панасюк О.Ю. Оцінка фінансової стійкості місцевих бюджетів в забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / О. Ю. Панасюк // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – 2015. – №11. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4567>

6. Панасюк О.Ю. Стратегічні напрями економічного розвитку сільськогосподарських кооперативів / О. Ю. Панасюк // Агросвіт. – 2015. – №24. – С.20-27

7. Панасюк О.Ю. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади / О. Ю. Панасюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – №23. – С.120-124

8. Царук О. Ю. Проблеми і перспективи сучасного механізму земельного обігу та його вплив на економіку держави / О. Ю. Царук, Н. А. Потапова. // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету.. – 2009. – №40. – С.176-183

9. Царук О. Ю. Система використання міжбюджетних трансфертів / О. Ю. Царук, В.С. Зайкова // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2011. – №2. – С.19-24

Матеріали наукових конференцій:

10. Панасюк О.Ю. Формування екологічно-орієнтованого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / О. Ю. Панасюк // Матеріали «V Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю». – Електронні дані. – 2016.– Режим доступу: <http://ineek.vntu.edu.ua/images/stories/5vze/s5.pdf>

11. Панасюк О.Ю. Особливості розвитку підприємництва в сільських територіях / О. Ю. Панасюк // Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Економіка підприємства: Сучасні проблеми теорії та практики». – Одеса. – 2015.– 367 с. – С.115-117

12. Панасюк О.Ю. Особливості оцінки інвестиційної привабливості територій / О. Ю. Панасюк // Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС». – Хмельницький. – 2015.–234 с. – С. 110-114

13. Панасюк О.Ю. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій / О. Ю. Панасюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку». – Чернівці. – 2015.–288 с. – С. 248-251

14. Панасюк О.Ю. Методи визначення фінансової забезпеченості та обсягів міжбюджетних трансфертів // Матеріали XLIV регіональної науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету з участю працівників науково-дослідних організацій та інженерно-технічних працівників підприємств – Вінниця: ВНТУ – 2015.

15. Панасюк О.Ю. Реформа місцевого самоврядування – ключовий етап для формування стійкого розвитку громад // Матеріали XLV Науково-технічної конференції факультету менеджменту – Вінниця: ВНТУ – 2016.

АНОТАЦІЯ

Панасюк О.Ю. Особливості управління соціально-економічним розвитком сільських територій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення засад управління соціально-економічним розвитком сільських територій, проведено діагностику економічного потенціалу аграрного сектору Вінницької області та визначено вплив системоутворюючих факторів на розвиток сільських територій.

Визначено пріоритетні напрями розвитку інвестиційної привабливості сільських територій, розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування, впровадження процесу децентралізації і самоорганізації сільських громад, визначено рівень впливу держави та громадськості на розвиток сільських територій.

Системно обґрунтовано і удосконалено існуючі механізми управління соціально-економічним розвитком сільських територій в контексті національної економіки.

Ключові слова: сільські території, соціально-економічний розвиток, аграрний сектор, економічний потенціал, інвестиційна привабливість територій.

АННОТАЦИЯ

Панасюк О.Ю. Особенности управления социально-экономическим развитием сельских территорий. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 - экономика и управление национальным хозяйством. - Высшее учебное заведение «Университет экономики и права «КРОК», Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию особенностей управления социально-экономическим развитием сельских территорий.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение основ управления социально-экономическим развитием сельских территорий, проведена диагностика экономического потенциала аграрного сектора Винницкой области и определено влияние системообразующих факторов на развитие сельских территорий.

Определены приоритетные направления развития инвестиционной привлекательности сельских территорий, разработаны практические рекомендации по совершенствованию системы местного самоуправления, внедрение процесса децентрализации и самоорганизации сельских общин, определен уровень влияния государства и общественности на развитие сельских территорий.

Системно обоснованно и усовершенствовано существующие механизмы управления социально-экономическим развитием сельских территорий в контексте национальной экономики.

Предложены подходы к определению влияния системообразующих факторов на развитие сельских территорий путем группировки системообразующих факторов (производственный блок, экономический блок, трудовой блок, демографический блок), что представляет собой своеобразную модель, с помощью которой можно вычислить и объективно установить конкретные оценки как по каждому из блоков, так и по селу в целом.

Разработаны составляющие стратегического планирования социально-экономического развития сельских территорий на различных уровнях управления на перспективу, учитывая взаимозависимость стратегического прогнозирования и планирования развития, что активно привлекает территориальную общину к решению собственных проблем и, одновременно, определяет приоритетные направления социально-экономического развития села, а также возможные пути выхода из кризисной ситуации по занятости жителей.

Предложен инновационный подход к управлению социально-экономическим развитием сельских территорий путем создания на уровнях районов инновационные структурные сети и фонда развития социальной инфраструктуры села на базе сельского совета, целью которого является аккумуляция средств юридических и физических лиц, государственного и местного бюджетов для последующего их перераспределения на различные виды социальных расходов.

Ключевые слова: сельские территории, социально-экономическое развитие, аграрный сектор, экономический потенциал, инвестиционная привлекательность территорий.

ABSTRACT

Panasiuk O. Y. Peculiarities of the socio-economic development in rural areas. - Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.03 – economics and management of national economy. – «University of Economics and Law «KROK», Kyiv, 2016.

This research thesis is focused on peculiarities of the socio-economic development management in rural areas.

The thesis presents theoretical generalization of socio-economic development bases in rural areas, where diagnostics of the economic potential of the agricultural sector in

Vinnitsia region is conducted and influence of the systematically important factors on rural areas development is estimated.

The priority directions of the rural areas investment attractiveness is established, practical recommendations the system of local self-government improvement, implementation of decentralization process and self-organization of rural communities are developed, level of state and public influence on the rural areas development is determined.

Systematically validated and improved the existing mechanisms of social and economic of rural territories development in the context of the national economy.

Key words: rural areas, socio-economic development, agriculture, economic potential and investment attractiveness of areas.